OLIY TA’LIM TALABALARINING RETSEPTIV VA PRODUKTIV NUTQIY KO‘NIKMALARINI O‘ZARO INTEGRATSIYALASH ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK SHART-SHAROITLARI

Yusufova Gulhayo Nosirxon qizi
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: nosirxonovnagulhayo25@gmail.com Telefon:+ 998887585822

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24489206

Annotatsiya: Mazkur tezisda oliy ta’lim talabalarining retseptiv (tinglab tushunish va o‘qib tushunish) hamda produktiv (gapirish va yozish) nutqiy ko‘nikmalarini o‘zaro integratsiyalash asosida rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlari yoritiladi. Nutqiy faoliyatning alohida turlarini bir-biridan ajratilgan holda emas, balki yagona kommunikativ jarayonning uzviy tarkibiy qismlari sifatida tashkil etish zarurati asoslanadi. Shuningdek, talabalarning axborotni qabul qilish, anglash, qayta ishlash va mustaqil nutqiy mahsulot yaratish jarayonlarini o‘zaro bog‘lashga xizmat qiluvchi pedagogik topshiriqlar hamda ta’limni tashkil etish tamoyillari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: oliy ta’lim, talaba, nutqiy faoliyat, retseptiv ko‘nikmalar, produktiv ko‘nikmalar, integratsiya, didaktik shart-sharoitlar, kommunikativ kompetensiya, axborotni qayta ishlash.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ РЕЦЕПТИВНЫХ И ПРОДУКТИВНЫХ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ НА ОСНОВЕ ИХ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация: В тезисе рассматриваются дидактические условия развития рецептивных (аудирование и чтение) и продуктивных (говорение и письмо) речевых навыков студентов высших образовательных учреждений на основе их взаимной интеграции. Обосновывается необходимость организации отдельных видов речевой деятельности как взаимосвязанных компонентов единого коммуникативного процесса. Предлагаются педагогические задания и принципы организации обучения, направленные на объединение процессов восприятия, осмысления, переработки информации и создания самостоятельного речевого продукта студентами.

Ключевые слова: высшее образование, студент, речевая деятельность, рецептивные навыки, продуктивные навыки, интеграция, дидактические условия, коммуникативная компетенция, обработка информации.

DIDACTIC CONDITIONS FOR DEVELOPING UNIVERSITY STUDENTS’ RECEPTIVE AND PRODUCTIVE SPEECH SKILLS THROUGH THEIR INTEGRATION

Annotation: This thesis examines the didactic conditions for developing university students’ receptive (listening and reading) and productive (speaking and writing) skills through their integration. It emphasizes the importance of treating individual language skills as interconnected components of a unified communicative process. The paper proposes pedagogical tasks and instructional principles that connect information perception, comprehension, processing, and the production of independent oral and written communication.

Keywords: higher education, university students, speech activity, receptive skills, productive skills, integration, didactic conditions, communicative competence, information processing.

Kirish. Zamonaviy oliy ta’lim tizimida talabalarning kasbiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish ta’lim sifatini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda mutaxassisdan nafaqat muayyan sohaga oid bilimlarni egallash, balki olingan

axborotni tahlil qilish, uni mantiqiy izohlash, o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda aniq ifodalash hamda kommunikativ vaziyatlarga mos ravishda qo‘llash ham talab etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ta’lim sifatini oshirish, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega, mustaqil fikrlaydigan kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [1]. Mazkur vazifalar oliy ta’lim jarayonida talabalarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishga ham alohida e’tibor qaratishni taqozo etadi. Nutqiy faoliyatni rivojlantirishda tinglab tushunish, o‘qib tushunish, gapirish va yozish ko‘nikmalarini alohida o‘rgatish bilan cheklanib qolmaslik lozim. Chunki real kommunikativ jarayonda ushbu ko‘nikmalar o‘zaro chambarchas bog‘langan holda namoyon bo‘ladi. Talaba ma’lumotni tinglaydi yoki o‘qiydi, uni anglaydi, muhim jihatlarini ajratadi, tahlil qiladi va o‘z munosabatini og‘zaki yoki yozma tarzda ifodalaydi. Shu jihatdan retseptiv va produktiv nutqiy ko‘nikmalarni integratsiyalash oliy ta’limda nutqiy faoliyatni rivojlantirishning muhim didaktik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Asosiy qism. Retseptiv nutqiy ko‘nikmalar axborotni qabul qilish va anglash jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lib, tinglab tushunish va o‘qib tushunishni o‘z ichiga oladi. Produktiv nutqiy ko‘nikmalar esa talabaning o‘z fikrini mustaqil shakllantirishi va uni og‘zaki yoki yozma shaklda ifodalashida namoyon bo‘ladi. Mazkur ko‘nikmalarni o‘zaro bog‘liq holda rivojlantirish talabaning axborot bilan ishlash faoliyatini faollashtiradi. Masalan, talaba muayyan mavzudagi ilmiy matnni o‘qib, uning asosiy mazmunini aniqlaydi, muhim tushunchalarni ajratadi, so‘ngra mazkur ma’lumotlar asosida og‘zaki taqdimot yoki yozma xulosa tayyorlaydi. Bu jarayonda o‘qib tushunish gapirish va yozish ko‘nikmalarining shakllanishi uchun axborot manbai vazifasini bajaradi.

J.C. Richards va T.S. Rodgers tomonidan yoritilgan til o‘qitish yondashuvlari va metodlari ta’lim jarayonida kommunikativ maqsad, o‘quv mazmuni hamda metodik faoliyatning o‘zaro muvofiqligiga e’tibor qaratish imkonini beradi [2]. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda topshiriqlarni talabaning real kommunikativ ehtiyojlariga mos tashkil etish maqsadga muvofiq.

N.N. Azizxo‘jayevaning pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahoratga oid qarashlari ta’lim jarayonini maqsadli tashkil etish, o‘qitish metodlarini o‘quv vazifalariga muvofiq tanlash hamda talabaning ta’limiy faolligini oshirish masalalarini yoritishda nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Council of Europe tomonidan ishlab chiqilgan CEFR Companion Volume hujjatida til faoliyati kommunikativ faoliyatning turli shakllari orqali namoyon bo‘lishi, jumladan, retseptiv, produktiv, interaktiv va mediativ faoliyat turlarining o‘zaro bog‘liqligi yoritilgan [4]. Bu esa talabalarning nutqiy ko‘nikmalarini kompleks rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Retseptiv va produktiv ko‘nikmalarni integratsiyalashning didaktik shart-sharoitlari. Oliy ta’lim talabalarining nutqiy faoliyatini samarali rivojlantirish uchun quyidagi didaktik shart-sharoitlarni hisobga olish lozim. Birinchidan, o‘quv materiallarining mazmuniy va kommunikativ yaxlitligini ta’minlash. Talabalarga taqdim etiladigan matnlar, audioyozuvlar, videomateriallar va boshqa axborot manbalari muayyan kommunikativ vazifa bilan bog‘lanishi zarur. Masalan, talaba ilmiy yoki kasbiy mavzudagi matnni o‘qib, uning mazmuni yuzasidan savollarga javob berishi, asosiy g‘oyalarni ajratishi va o‘z fikrini og‘zaki bayon qilishi mumkin. Bunday topshiriqlar retseptiv faoliyatni produktiv faoliyatga o‘tishning tabiiy bosqichi sifatida tashkil etishga yordam beradi. Ikkinchidan, axborotni qabul qilish va qayta ishlash faoliyatini faollashtirish. Talaba o‘qigan yoki tinglagan ma’lumotini shunchaki takrorlamasligi, balki uni tahlil qilishi, taqqoslashi, umumlashtirishi va o‘z nuqtayi nazaridan qayta ifodalashi lozim. Buning uchun asosiy g‘oyani aniqlash, tayanch tushunchalarni ajratish, axborotni jadval yoki sxema ko‘rinishida ifodalash kabi topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bu shart talabaning axborotni ongli o‘zlashtirishi va mustaqil nutqiy mahsulot yaratishiga zamin yaratadi. Uchinchidan, nutqiy topshiriqlarning izchilligi va bosqichma-bosqichligini ta’minlash. Retseptiv va produktiv faoliyatni birlashtiruvchi topshiriqlar oddiydan murakkabga qarab tashkil etilishi kerak. Dastlab talaba matn yoki audioaxborot mazmunini tushunadi, keyin asosiy fikrlarni ajratadi, undan so‘ng savollarga javob beradi va

yakunda mustaqil og‘zaki yoki yozma nutqiy mahsulot yaratadi. Bunda topshiriqlar talabalarning til bilish darajasi, bilim zaxirasi va individual imkoniyatlariga moslashtirilishi muhim. To‘rtinchidan, interfaol va hamkorlikka asoslangan ta’lim muhitini yaratish. Juftlikda ishlash, kichik guruhlarda muhokama, axborot almashish, taqdimot tayyorlash va o‘zaro fikr bildirish kabi faoliyat turlari nutqiy ko‘nikmalarning tabiiy kommunikativ vaziyatlarda namoyon bo‘lishiga yordam beradi. Masalan, talabalarga bitta mavzu bo‘yicha ikki xil matn yoki axborot manbasi beriladi. Ular materiallarni o‘rganib, o‘zaro ma’lumot almashadilar va umumiy xulosa tayyorlaydilar. Bu jarayonda o‘qish, tinglash, gapirish va yozish ko‘nikmalari birgalikda qo‘llanadi. Beshinchidan, nutqiy faoliyat natijalarini kompleks baholash. Talabaning faqat grammatik yoki leksik bilimlarini emas, balki axborotni tushunish, asosiy mazmunni ajratish, fikrni mantiqiy ifodalash, nutqiy vaziyatga mos til vositalaridan foydalanish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini ham baholash lozim.

Ushbu topshiriq ketma-ketligi tinglab tushunish va o‘qib tushunish faoliyatini gapirish va yozish bilan uzviy bog‘laydi. Natijada talaba axborotni qabul qilishdan uni mustaqil qayta ifodalashgacha bo‘lgan yaxlit kommunikativ jarayonda ishtirok etadi. Taklif etilayotgan topshiriq namunasi retseptiv va produktiv ko‘nikmalarni o‘zaro bog‘lash mexanizmini ko‘rsatadi. Uni oliy ta’limdagi turli fanlar va talabalarning tayyorgarlik darajasiga moslashtirish mumkin.

Xulosa. Oliy ta’lim talabalarining retseptiv va produktiv nutqiy ko‘nikmalarini integratsiyalash asosida rivojlantirish ta’lim jarayonining kommunikativ yo‘nalishini kuchaytirishga xizmat qiladi. Tinglab tushunish va o‘qib tushunish orqali olingan axborotning gapirish va yozish faoliyatida qayta ishlatilishi talabaning mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish va o‘z munosabatini ifodalash imkoniyatlarini kengaytiradi. Tahlillar asosida retseptiv va produktiv ko‘nikmalarni o‘zaro bog‘lashda o‘quv materiallarining mazmuniy yaxlitligi, axborotni qayta ishlashga yo‘naltirilgan topshiriqlar, faol kommunikativ muhit, topshiriqlarning izchilligi hamda kompleks baholash muhim didaktik shart-sharoitlar sifatida belgilandi. Shunday qilib, oliy ta’lim jarayonida nutqiy faoliyatni rivojlantirishda alohida ko‘nikmalarni o‘rgatish bilan cheklanmasdan, ularning o‘zaro ta’siri va uzviyligini ta’minlashga yo‘naltirilgan metodik tizimni shakllantirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni. “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”. – Lex.uz.

2. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. – 160 b.

3. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 410 p.

4. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. – 280 p.